

Nederlandse missiegeschiedenis. Inleiding bij de presentatie van het boek:
Brengers van de boodschap van Jan Derix
23 oktober 2009, Kontakt der Kontinenten Soesterberg

In een 'In memoriam' bij zijn overlijden op 8 januari van dit jaar gedenkt de journalist Peter Brusse hem in *De Volkskrant* als een gevierd journalist. Hij noemt hem een man met weinig ontzag voor autoriteiten, die liever journalist dan missionaris wilde worden en verhalen schreef die eigenlijk altijd gebonden waren aan de streek Limburg. Dat gold ook voor zijn verhalen uit verre landen "want daar zaten missionarissen, afkomstig uit Limburg". In de laatste tien jaar van zijn leven is Jan Derix, zo meldt Peter Brusse, dagelijks bezig geweest met zijn "levenswerk, een duizend pagina's tellend boek over de geschiedenis van de Nederlandse missie; met als grote vraag: is de wereld er beter van geworden?" Dit boek met de titel *Brengers van de boodschap* wordt hier vandaag gepresenteerd.

Mijn inleiding over Nederlandse missiegeschiedenis valt in vijf delen uiteen. Ik zal eerst iets vertellen over mijn persoonlijke herinneringen. Vervolgens ga ik in op de opzet van het boek van Jan Derix, en zijn keuze om het onderwerp vanuit een journalistieke invalshoek te benaderen. Zijn keuze brengt voordelen mee, maar ook nadelen. Op beide zal ik ingaan. Tot slot zal ik stilstaan bij de periode na het Tweede Vaticaanse Concilie.

1. Ik heb Jan Derix niet persoonlijk gekend, maar zijn naam kende ik wel. Jan Derix kwam uit Horst en wij woonden in het Horster kerkdorp America. Ik zal in mijn jeugd wel eens artikelen van hem hebben gelezen, want hij was in de jaren vijftig tot eind jaren zeventig journalist bij het *Dagblad van Noord-Limburg*, de krant die wij thuis lazen. Ik moet eerlijk zeggen dat ik mij dat niet herinner, als puber was ik geen fervente krantenlezer. 'Tante Betje', zoals de krant enigszins denigrerend werd genoemd, stond bij ons thuis ook niet zo hoog aangeschreven. Maar dat gold wel voor Jan Derix. De journalist had een goede naam, zeker bij mijn vader, omdat hij tegendraads was en als het zo uitkwam openlijk zijn misnoegen over beslissingen van de gemeente Horst liet horen. Zoals dat met dorpspolitiek vaak gaat, was een Amerikaan per definitie tegen de gemeentepolitiek van de 'grootmacht' Horst. Elke kritiek op de gemeente werd dan ook met instemming begroet. Tenzij het natuurlijk ten koste ging van America.

Er was nog een andere reden waarom mijn vader met waardering sprak over Jan Derix. Dat was hun beider liefde voor de geschiedenis van hun streek en van de oorlog. In de niet al te

uitgebreide boekenkast van mijn vader prijkte de voltallige uitgave van *Horst in het nieuws* van Loe Derix, de broer van Jan, en daarnaast een aantal boeken van Jan Derix zelf: *De Witte van Wanssum*, de tweedelige geschiedenis van de Venraysche Schaapscompagnieën en het boek over Van Eechoud in Papoea. Ook het boek met de memoires van de broer van mijn vader, Bert Poels, onder de titel *Vriend en vijand* en opgetekend door Jan Derix, stond er naast. Dat was niet vanzelfsprekend. Het boek handelt over de gebeurtenissen tijdens de oorlog op de Zwarte Plak, een gehucht in America. Mijn oom kende zich in zijn memoires, die doorspekt waren met een flinke dosis heroïek, zoals gewoonlijk een meer dan reëel aandeel toe in het verzet. Daarbij werd de waarheid nogal eens geweld aangedaan. Aanvankelijk was mijn vader dan ook niet blij met deze gekleurde geschiedenis. Maar vrij snel daarna verscheen een boek van Mathieu Smedts, voormalig hoofdredacteur van *Vrij Nederland*, en eveneens afkomstig van het gehucht de Zwarte Plak. Mathieu Smedts maakte in zijn boek met de veelzeggende titel *Waarheid en leugen* de kachel aan met de memoires van mijn oom. Dat vond mijn vader weer al te gortig, zodat hij uiteindelijk toch liever koos voor de versie van zijn broer dan die van zijn voormalige buurjongen. Het hemd bleek nader dan de rok. *Vriend en vijand* kreeg dan ook een prominentere plaats in de boekenkast dan *Waarheid en leugen*.

U zult zich wellicht afvragen wat deze anekdote te maken heeft met het boek dat hier vandaag wordt gepresenteerd, behalve dan dat Jan Derix als auteur naar voren komt. Wel, wat mij opvalt, is dat er een aantal parallellen kan worden getrokken tussen de geschiedenis van de oorlog en de geschiedenis van de missie. Ik houd mij als historicus nu ruim twintig jaar bezig met de Nederlandse katholieke missiegeschiedenis bij het KDC in Nijmegen en het blijkt telkens weer dat, net als de oorlog, ook de missie een episode in de geschiedenis is die nog steeds sterk tot de verbeelding spreekt, zeker bij amateurhistorici. Dat hangt samen met de heroïek en de avonturiersgeest, het idealisme en de opoffering waarvan veel mensen in deze moeilijke omstandigheden blij hebben gegeven. Mensen die hun leven hebben gegeven voor de 'goede zaak', verdienen nu eenmaal gemakkelijk onze sympathie. Dat geldt natuurlijk des te meer als anderen offers hebben gebracht waarvan wijzelf ooit hebben gedroomd. Jan Derix was korte tijd seminarist bij de Franciscanen maar koos uiteindelijk liever voor een journalistieke loopbaan dan voor het missieleven. Maar ergens heeft die droom zeker meegespeeld bij het schrijven van *Brengers van de boodschap*, dat hij aan het slot van zijn boek opdraagt aan al die duizenden mannen en vrouwen met een missie.

2. *Brengers van de boodschap* is een zeer uitgebreide ode geworden aan deze Nederlandse missionarissen, priesters, zusters, broeders en leken. Jan Derix is een begenadigd schrijver en met zijn pen heeft hij naast veel feitelijke gegevens ook prachtige en aangrijpende verhalen opgetekend over voorspoed maar vooral ook over tegenslagen bij de missionaire activiteiten. Het boek begint met de ‘gruwelijke moordpartij’ in 754 na Chr. op Bonifatius en het eindigt met de niet minder gruwelijke moordpartijen onder Nederlandse missionarissen in Kongo in 1964.

Juist in zo’n bewogen en met tragiek doortrokken geschiedenis is het, net als bij de oorlog, niet altijd gemakkelijk om ‘vriend en vijand’ en ‘waarheid en leugen’ uit elkaar te houden. Ook hier is het hemd nader dan de rok, en wordt de geschiedenis gemakkelijker begrepen vanuit een Nederlands – of zelfs Limburgs – perspectief, dan vanuit een meer afstandelijke en professionele blik.

Jan Derix heeft daar bewust voor gekozen. Hij beschrijft deze periode, zoals hij zelf expliciet aangeeft, niet als een historicus maar als een journalist. Ik denk dat ook hier zijn anti-autoritaire aard naar boven komt, want deze keuze biedt het voordeel dat hij zich niet hoeft te plooiën naar de academische regels van de geschiedwetenschap. Ik citeer: «Dit boek (...) is niet voortgekomen uit een wetenschappelijke opdracht of ambitie. (...) Elke keuze in opzet en inhoud heeft daarom een element van willekeurigheid, zoals elk product van een vrije journalistieke benadering. In mijn geval is zij gebaseerd op contacten en ervaringen met het missiewerk in meer dan twintig jaar, op veel plaatsen in de wereld, en een groot assortiment aan geraadpleegd bronnenmateriaal.»

Wat dit bronnenmateriaal betreft heeft Jan Derix veel gebruik gemaakt van missiebladen en de *Katholieke Illustratie*, bladen die in Nederland het beeld van de missie sterk bepaalden. In mijn onderzoek voor de Bibliografie voor Katholieke Nederlandse Periodieken heb ik kunnen constateren dat er in de 20^e eeuw in Nederland niet minder dan 200 missiebladen verschenen vooral van de tientallen orden en congregaties. Wie kende ze niet: de *Katholieke Missiën* van de paters van het Goddelijk Woord, de *St. Antoniusbode* van de Missiezusters van Asten, de *Bode der Heilige Familie* van de Missionarissen van de H. Familie, *Afrika ontwaakt* van de Sociëteit van Afrikaanse Missiën, *Groeten uit de missies* van de Missiezusters Dienaressen van de H. Geest, de *Almanak ter ere van Onze Lieve Vrouw van Altijddurende Bijstand* en de *H. Gerardus* van de Redemptoristen en tientallen andere. Deze blaadjes waren goedkoop, werden door de pastoor op de kansel aangeprezen, en waren lange tijd het enige venster op de wijde wereld van de katholieke Limburgse en Brabantse plattelandsbevolking. Ik denk dat ze

met hun spannende verhalen uit verre landen, exotische foto's en opwekkende woordjes van de pater door de toenmalige jeugd werden verslonden. De missiebeelden werden op hun netvlies gebrand. De blaadjes hadden een driedelig doel: de missiegeest opwekken of versterken, geld inzamelen en nieuwe aanwas kweken voor het missionarissenleven. De beeldvorming in de blaadjes was daar dan ook op gericht: ze deden een persoonlijk beroep op je, ze deden je geloven dat jouw missionair aandeel onmisbaar was en dat je de 'arme heidenen' het mooiste geschenk ter wereld kon geven: het katholieke geloof en daarmee het eeuwige leven.

3. Beeldvorming is taai. Wat deze missieblaadjes betreft is het niet altijd gemakkelijk waarheid en leugen, vriend en vijand in al hun nuances te onderscheiden. Als journalist droeg Jan Derix eraan bij om een aantal van die bestaande beelden over missie ter discussie te stellen. Zoals het idee dat missie een mannenzaak was, of meer specifiek nog: een zaak van priesters. Tot aan de twintigste eeuw was het zo dat missie inderdaad vooral een zaak was van priestermissionarissen. Maar vanaf het begin van de twintigste eeuw gingen ook veel zusters en broeders als missionarissen naar de tropen. Zij gaven er onderwijs, bouwden ziekenhuizen, verzorgden zieken, gehandicapten en wezen. Omdat ze geen sacramenten mochten bedienen, kregen ze in de missieverhalen minder aandacht dan de priesters die juist dat eeuwige heil konden bewerkstelligen. Dat veel priesters helemaal niet zo blij waren met de rol van 'sacramentenboeren' zoals een lazarist later in een interview aan Jan Derix kenbaar maakte, stond niet in deze bladen.¹

Ook het idee dat missionarissen per definitie in uitermate armoedige en primitieve omstandigheden leefden werd gekoesterd. Zulke opofferingsgezinde mensen moesten wel worden gesteund. Het leidde ertoe dat het thuisfront eerder bereid was geld te geven. Maar in de tropen verrezen veel stenen gebouwen en grote kloosters die aanmerkelijk comfortabeler waren dan de huizen van de inheemse bevolking. Bouwmaterialen arriveerden vanuit Europa. Veel missionarissen, priesters, zusters en broeders aten waar ook ter wereld gewone Hollandse kost die per boot en later per vliegtuig werd ingevlogen. Een legertje plaatselijke bedienden zorgden voor koken, was en poetswerk. De koloniale verhoudingen werden in de missie nogal eens gekopieerd.

Ook de ondoorzichtigheid van de geldstromen viel Jan Derix op. In de blaadjes werd gesuggereerd dat de missie helemaal bekostigd moest worden door de centen en halve centen

¹ *Aan de rand van de Amazone, Lazaristen in de Tocantins*, verschenen in het *Dagblad voor Noord-Limburg* dec. 1976 tot april 1977 door Jan Derix, BIS-publikatie 7 (1977)

voor de H. Kindsheid of de Voortplanting, het zilverpapier en de penningskes van de vrome weduwen. Door de suggestie dat zonder hun financiële hulp er niets tot stand kwam, werden alle katholieken, groot en klein, arm en rijk, aangesproken op hun verantwoordelijkheid voor het zielenheil van de ‘heidenen’. Het merendeel van het geld voor de missie werd echter verdiend. Gedeeltelijk door financiële transacties als beleggingen en de exploitatie van onroerend goed verkregen uit legaten. Gedeeltelijk doordat de leden van de orden en congregaties hard werkten in hun instellingen voor onderwijs, verpleging en verzorging. In de koloniën werd dankbaar gebruik gemaakt van overheidsgeld voor salarissen, en ook in instellingen in Nederland werd geld verdiend dat weer elders kon worden ingezet. Ten slotte wijst Jan Derix erop dat veel missionarissen met vriendelijke bedoelingen vertrokken, maar niet altijd als vrienden werden verwelkomd. Juist ook door de verstrengeling met koloniale belangen en door – veelal onbewuste – vormen van ethnocentrisme, werden ze zeker in politiek-explosieve situaties - China, Indonesië en Kongo - gezien als vreemdelingen of zelfs vijanden, die een bedreiging waren voor de eigen cultuur, traditie en religie, met alle tragische gebeurtenissen die daar het gevolg van konden zijn.

4. Jan Derix verwierf deze inzichten door zijn bezoeken aan Nederlandse (m.n. Limburgse) missionarissen in het kader van de Vastenactie. Op die manier kon hij de bestaande beeldvorming over missie ter discussie stellen. Die aanpak heeft ook nadelen, want voor periodes die verder terug in de tijd liggen, kan men de beeldvorming niet corrigeren door er zelf te gaan kijken. Dan moet men dus extra kritisch naar de bronnen kijken, duidelijk de begrippen en periodes afbakenen, verouderde literatuur mijden en nieuwe historische inzichten meenemen.

In zijn boek wil Jan Derix, ik citeer, «een totaalbeeld» geven van de «opvallend sterke missietraditie», «van de Nederlandse missie als fenomeen en vitaal onderdeel van onze kerkgeschiedenis». Officieel gaat het boek over de periode van 1500 tot 1960, maar in feite betreft hij ook de eeuwen daarvoor erbij. Het is echter een misvatting te denken dat missie in al deze eeuwen een vitaal onderdeel van onze kerkgeschiedenis is geweest. Het idee dat de Nederlandse katholieken altijd een vooraanstaande en leidende rol hebben gehad in de eeuwenlange missiebeweging van de katholieke kerk, dat ze, om in onze huidige termen te spreken, over een speciaal ‘missiegen’ beschikken, is in de missiebladen maar ook in de verouderde wetenschappelijke literatuur vaak als ‘een feit’ gepresenteerd. Het is een telkens terugkerend onderdeel van de triomfalistische kijk op de Nederlandse katholieke kerk- en missiegeschiedenis die in deze publicaties wordt gebezigd. Dit beeld wordt onderbouwd door

begrippen als ‘Nederland’ en ‘missie’ heel ruim te interpreteren, en door incidentele activiteiten als onderdeel van een eeuwenlange traditie te presenteren.

Nederland zoals wij dat kennen bestaat echter pas sinds 1830. Er zitten veel haken en ogen aan om vóór die tijd over ‘Nederland’ te spreken. Van die onduidelijkheid kan als dat zo uitkomt gemakkelijk ge- of misbruik worden gemaakt. Omdat het grondgebied der Nederlanden vóór 1830 fluctueerde, worden Vlamingen uit die tijd bijvoorbeeld nogal eens opgevoerd om het aandeel van de Nederlanders aan de missiebeweging wat flatterender te laten overkomen. We mogen ons ook afvragen of kruistochten, ketterijen en inquisitie onderdeel zijn van de missiegeschiedenis. Intrigerend is bijvoorbeeld de constatering in dit boek dat Limburgers vaak in de voorste linies van de kruistochten van de 11^e-13^e eeuw opereerden. Helaas vermeldt Jan Derix geen bron voor deze opmerkelijke constatering, maar afgezien daarvan is het de vraag of we het begrip Limburger zo maar acht tot tien eeuwen terug in de tijd mogen gebruiken. Want worden hier inwoners bedoeld van het toenmalige hertogdom Limburg (in de buurt van het hedendaagse Luik in België), of moeten we ons hier een voorstelling maken van de verre voorouders van bijvoorbeeld de huidige Venlonaren, die al dan niet met wapperende geblondeerde haren, de muzelmannen (moslims) in Jeruzalem mores gingen leren? Maar het gebied rond Venlo hoorde in die tijd bij het Gelderse Overkwartier; Limburgers kon men er toen nog niet vinden.

De periode vanaf 1500 begint met de geschiedenis van de Zeeuwse jezuïet en missionaris Caspar Berse. Deze ontlokte rond 1550 aan zijn ordegenoot en de latere missiepatroon Franciscus Xaverius de uitroep ‘Da mihi Belgas’ – Geef mij Belgen’. Berse kwam uit Goes, dat in die tijd net als heel Nederland onderdeel was van de Spaanse Nederlanden. Deze man bleek uit het juiste missiehout gesneden, maar hij was een eenling, een incidentele missionaris die men niet mag beschouwen als een ‘bewijs’ voor een eeuwenlange missietraditie. Na Caspar Berse was missie eeuwenlang geen item voor katholieken in de Nederlandse Republiek: ze hadden het veel te druk om te overleven in de ongunstige omstandigheden van na de Reformatie.

Pas in de loop van de 19^e eeuw, driehonderd jaar na Berse, ontstaat er onder de Nederlandse katholieken interesse voor de missie, eerst mondjesmaat, daarna, in het begin van de twintigste eeuw, als een brede beweging. Als we al over een ‘Nederlands missietraditie’ kunnen spreken, dan ontwikkelt die zich hier en niet eerder. Daarbij mogen de Nederlandse katholieken zeker niet als voorlopers worden beschouwd: zij stapten in in een beweging die halverwege de 19^e eeuw was ingezet in Frankrijk, zich daarna verspreidde over België, Duitsland, Italië en Engeland en pas na de Eerste Wereldoorlog echt aansloeg in Nederland.

Nederland kende nauwelijks eigen missiecongregaties: Nederlandse missionarissen-in-spe meldden zich in groten getale aan bij de Duitse en Franse orden en congregaties die zich in Nederland hadden gevestigd. Nederlandse katholieken droegen in die tijd ook weinig bij aan de discussies die door missiologen in Leuven, Münster of aan de Antropos School van de paters van het Goddelijk Woord werden gevoerd over de aanpak van het missiewerk. De inbreng van de Nederlandse missionarissen was vooral opzienbarend omdat het er zovóél waren die zich met hart en ziel ter beschikking stelden voor het missiewerk. Dat had verschillende oorzaken: de internationale politieke situatie, de interne Nederlandse politieke en godsdienstige situatie en de benoeming in 1918 van de Nederlandse redemptorist kardinaal Willem van Rossum als prefect van de Propaganda Fide, een benoeming die werd opgevat als een aanmoedigingsprijs voor het zich ontwikkelende missiebewustzijn.

5. Juist in een internationale en multiculturele onderneming als missie is, is het moeilijk een specifiek Nederlands aandeel te onderscheiden. Toch kwam dat Nederlandse stempel er wel, maar pas in de periode na de Tweede Wereldoorlog. Toen ontwikkelden zich mede door de Nederlandse missionarissen nieuwe inzichten waarbij de interconfessionele concurrentie naar de achtergrond verdween en het idee van ontwikkelingssamenwerking een belangrijke plaats kreeg. De vraag van Peter Brusse die ik aan het begin citeerde – is de wereld er beter van geworden? – werd toen hardop gesteld en bediscussieerd. Het leidde tot nieuwe missionaire inzichten die onder meer door Nederlandse generale oversten en –assistenten in Rome besproken en verspreid werden voor, tijdens en na het Tweede Vaticaans Concilie. Met het Tweede Vaticaans Concilie bereikte de Nederlandse inbreng een hoogtepunt: getalsmatig, maar ook door deze bijdrage aan het ontwikkelen van een nieuwe missionaire visie waarin gerechtigheid en solidariteit onlosmakelijk werden verbonden met het brengen van de boodschap.

Met het Tweede Vaticaans Concilie eindigt het boek van Jan Derix, maar niet de inbreng van de Nederlandse missionarissen. Het Tweede Vaticaans Concilie wordt vaak ten onrechte beschouwd als het eind van de Nederlandse missiebeweging, maar ofschoon hun aantal begon af te nemen, waren er nog lange tijd duizenden Nederlanders missionair actief. Zij gingen met de wereldwijde kerk na het Vaticaans Concilie een nieuwe fase in. Er werden nieuwe bondgenootschappen gesloten en nieuwe wegen ingeslagen, met alle discussies en onzekerheden die daarmee gepaard gaan. Hoewel deze episode slechts summier aan de orde komt in het boek *Brengers van de boodschap* - onder het onterechte negatieve kopje ‘Afloop en aftocht’ - geeft Jan Derix er een indringend beeld van in zijn interviews in het *Dagblad van*

Noord-Limburg uit de periode 1969 tot 1985. Deze interviews zijn als schets van het toenmalige missionaire denken en leven in al zijn facetten nog steeds zeer de moeite van het lezen en bestuderen waard. En net zoals we er voor moeten waken om aan de Nederlandse missiegeschiedenis elementen toe te voegen die er niet in horen, zo moeten we er ook voor waken om episodes uit die geschiedenis te verdoezelen of weg te laten omdat ze misschien niet helemaal passen in het – triomfalistische - beeld dat we voor ogen hebben. Het missionaire veld heeft de jaren tachtig weer veel veranderingen ondergaan, maar het verworven inzicht dat het brengen van de boodschap moet samengaan met het brengen van nieuwe aardse perspectieven, is ook vandaag nog een inspiratiebron. Het jongste nummer van het blad *Internationale Samenwerking* met zijn portretten van Nederlandse en Belgische missionarissen in Rwanda, getuigt daarvan.

Vefie Poels